

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Tel. (030) 10163.
Postgiro 58. Abonnementsprijs f 5,50 per jaar. Buitenland f 7,- per jaar, voor
België f 6,-. Losse nummers f 0,25.

EEN EIGEN BIBLIOTHEEK

Het catalogiseren van de bibliotheek van het Humanistisch Verbond is klaar gekomen. Geruime tijd hebben verschillende vrijwilligers zich ingespannen om de boeken, die nu vijftig meter plank bezetten, te verzamelen en te catalogiseren.

Onder deze vrijwilligers moeten vooral de heer Ir. E. H. Smid, mejuffrouw J. Sprey en de heer Ir. J. A. Nijholt genoemd worden. Laatstgenoemden hebben ruim een jaar aan deze moeilijke taak gewerkt. Nu de catalogus gestencild voor ons ligt kan het boekenbezit van het Humanistisch Verbond dat momenteel uit ongeveer 2500 delen bestaat onder een ruimer publiek dan tot nu toe mogelijk was, nuttig gemaakt worden. Ongeveer de helft van deze boeken is afkomstig uit de nalatenschap van de heer van Regteren Altena. De overigen zijn verkregen door schenkingen van vele anderen en door aankoop. Het aantal werken, in het bijzonder betrekking hebbende op de rubriek humanisme, is momenteel nog te klein. De middelen om dit aantal op korte termijn te vergroten ontbreken ons.

Daarom doen wij een beroep op een ieder, die uit zijn boekenbezit delen kan afstaan, deze aan ons toe te zenden. Zij zullen steeds een plaats kunnen vinden. Zo niet in onze bibliotheek, dan toch bij „de Ark” of bij een van onze zusterorganisaties, bijvoorbeeld het Humanistisch Thuisfront.

Om een indruk te geven van de inhoud volgen hierna enige van de rubrieken waarin de catalogus is verdeeld met daarna een

geschat percentage van het aantal boeken dat onder die rubriek is ingedeeld: filosofie (25 %), theologie (20 %), letterkunde (20 %), ethiek, opvoeding en onderwijs (10 %), rechten en sociale wetenschappen (10 %), geschiedenis (10 %), humanisme (5 %).

Al onze abonneés op het „Woord van de Week” zullen uit de bibliotheek boeken kunnen lenen. De uitlening zal gratis zijn (tot drie maanden) alleen verzendkosten zullen in rekening worden gebracht. De uitlening kan plaats hebben door een persoonlijk bezoek aan het Erasmushuis, Oudegracht 152 te Utrecht bij voorkeur op maandag of dinsdag of per brief aan hetzelfde adres. De zeer overzichtelijk uitgevoerde catalogus van 120 bladzijden is daar ook verkrijgbaar voor f 2,50. Van een ieder die boeken leent wordt verlangd dat hij een catalogus koopt. Aan eigenaren van een catalogus zullen regelmatig aanvullingsbladen worden toegezonden. Aan onze abonneés zullen wij voor de eerste drie maanden geen andere kosten in rekening brengen dan de verzendkosten. Daarna een kleine vergoeding voor elke maand dat men het boek langer houdt. Kosten door beschadiging of het zoekraken van boeken zullen in rekening worden gebracht.

Wij hopen van harte dat de vrijwillige gebrachte offers aan tijd, niet tevergeefs zijn geweest — en dat wij onze bibliotheek zullen weten uit te breiden tot een rijke bron van informatie voor hen, die iets over het Humanisme wensen te weten.

kalender 1964

De kalender 1964 van het Humanistisch Verbond is thans verschenen. De uitvoering is geheel gelijk aan die van 1963. Prijs f 2,50.

Uw bestelling zien wij gaarne tegemoet door storting of overschrijving van f 2,50 op postrekening no. 30.49.60 t.n.v. Het Humanistisch Verbond, Utrecht. In de omschrijving: Kalender 1964.

UIT HUMANISTISCH OOGPUNT

Een maand geleden heb ik enkele kritische kanttekeningen gemaakt bij de rede waarmee de paus het concilie heeft geopend. De vele, vaak belangrijke en sympathieke brieven die ik daaraan te danken heb, zouden mij stof genoeg hebben gegeven voor nóg enige toespraken, speciaal over de verhouding van geloof en wetenschap. Maar die aanleiding heb ik vandaag niet nodig, want het concilie zelf heeft mij een week geleden prompt bediend.

Het is u misschien ontgaan, maar met 2058 stemmen voor en maar 9 stemmen tegen heeft men zich te Rome uitgesproken voor een vaste datum voor het Paasfeest, mits de week van zeven dagen met een zondag als rustdag zou worden behouden. Al sedert het jaar 325, toen het concilie van Nicea zich ook met de kalender heeft beziggehouden, valt Pasen op een wisselende datum, namelijk de eerste zondag na de eerste volle maan na of op 21 maart. En het jaar heeft een wisselende aanvang doordat 365 niet door 7 deelbaar is: elke nieuwjaarsdag valt één weekdag later, en na een schrikkeljaar twee weekdagen later. Dit systeem heeft het ruim 1600 jaar uitgehouden, al heeft Paus Gregorius XIII in 1582 een herziene en verbeterde vorm ingevoerd, die in de protestantse landen dan ook op langdurig verzet is gestuit. Want — en dit is een principieel punt — de kalender is totnut toe aan een bepaald geloof gehouden. De „joodse” kalender wijkt sterk af van de „christelijke” kalender en bestaat uit jaren van 12 of van 13 maanden, twaalf jaren met 12 maanden en daartussendoor zeven jaren met 13 maanden. En met die kalenders is men niet uitgepraat, er zijn er veel meer geweest.

Maar intussen is er in de wereld het een en ander gebeurd. De volken zijn door de techniek in voortdurend contact met elkaar gekomen: de post, de telegraaf, de telefoon, de radio brengen berichten naar alle windstreken; de trein, de auto, het vliegtuig brengen zakenlui, politici en geleerden van alle volkeren en rassen dagelijks bijeen. Het is voor hun afspraken ondoenlijk met twee of meer verschillende tijdaanduidingen te moeten werken. De kans op misverstand is te groot, de efficiency schiet erbij in. De ene mensheid die wij zijn geworden, heeft behoefte aan één kalender, uit praktisch belang.

Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Want die ene mensheid heeft ook behoefte aan een eenvoudige kalender, de joodse zou onbruikbaar zijn om dezelfde reden als het engelse muntstelsel onbruikbaar geworden is; en ook de christelijke kalender is niet ideaal. De indeling van het jaar in maanden van 30 en 31 dagen, met daartussenin opeens één van 28, en bij juli en augustus, bij december en januari van 31 na elkaar, is voor de moderne administratie een overbodige en lastige grilligheid, die miljoenen uren arbeid en miljarden guldens per jaar kost. Een vast systeem, zo eenvoudig mogelijk, heeft enorme voordelen.

En hier kom ik tot de laatste en belangrijkste factor: de wenselijkheid van die eenvoud mag aantoonbaar zijn, de mogelijkheid hangt niet van onze wensen af. Daarvoor kan alleen de wetenschap ons inlichten, want het jaar en de dag zijn natuurlijke verschijnselen, beheerst door wetten die noch in een heilig boek, noch in een grondwet, maar in de omlooptijden van zon en sterren zijn vastgelegd. Alléén de sterrenkunde kan ons meedelen, en heeft ons in vroeger eeuwen al meegedeeld, hoe lange tijd er precies nodig is voordat aarde en zon en sterren weer een vergelijkbare stand hebben bereikt. Die tijd is ongeveer $365\frac{1}{4}$ dag, een getal dat vrijwel ondeelbaar is. Probeer het maar eens, ook als de kwartdag verwaarloosd wordt: 365 is 73 maal 5, zeker, maar ook 73 is weer ondeelbaar. Onze normale indeling omvat 52 weken van 7 dagen, en één dag méér. En hieruit volgt als vanzelf, dat 13 maanden van elk 4 weken, plus één extra-dag als Nieuwjaar, wel de allerfraaiste oplossing zou zijn.

Zo'n kalender, en vele andere vaste eeuwigdurende kalenders zijn dan ook herhaaldelijk voorgesteld, vooral in de laatste honderd jaar. Altijd is men gestuit op onoverkomelijke bezwaren van katholieke zijde. In de vorige eeuw heeft een geleerd jezuiet uit Innsbruck, Nicolaus Nilles, een befaamd geworden verhandeling geschreven om aan te tonen dat een vaste paasdatum voor de roomskatholieke kerk uitgesloten moet worden geacht. In 1923 heeft de Volkenbond de kalenderhervorming bestudeerd: door een diepgaande enquête is de mening van ministers, geestelijke en andere internationale figuren gepeild; een omstandig rapport heeft dit alles in 1926 samengevat met als resultaat, dat een vast jaarschema en een vaste paasdatum niet mogelijk waren, o.a. wegens bezwaren van de Heilige Stoel. Vandaar dat ik mijn ogen niet kon geloven toen ik las, dat 2058 kerkvaders zich in oktober 1963 te Rome hebben uitgesproken vóór een vaste paasdatum en een permanente kalender.

Maar al weet u nu de hoofdzaak, het complete bericht heb ik u nog niet verschaft. Dat bevat namelijk ook nog het volgende:

„Bisschop Francis Zauner van Linz, Oostenrijk, die begin van deze week de voorstellen op het concilie heeft ingediend, heeft verklaard dat er een gevaar bestaat dat, als de kerk niets doet, de burgerlijke autoriteiten de kalender volgens een atheïstisch systeem zullen wijzigen.”

PERSONALIA

Prof. Dr. GARMT STUIVELING. Geboren in 1907. Volgde de H.B.S. te Groningen, staats-examen. Studeerde daarna aan de Universiteit van Groningen en deed doctoraal examen in 1934. Sinds 1935 leraar te Hilversum en sinds 1951 hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Hoofdbestuurslid van het Humanistisch Verbond sinds de oprichting.

Ziehier nu, in ronde woorden waar het op aankomt. In 1582 heeft de kerk de opkomende kennis van de sterrenkunde nog kunnen kanaliseren en gebruiken, zodat de thans nog geldende gregoriaanse kalender een *kerkelijke* zaak was of scheen. Maar in 1963 is het de wereld, is het de techniek, de wetenschap, de maatschappelijke noodzaak die tot kalenderherziening nopen; en indien de kerk na lang en principieel verzet nu haar standpunt wijzigt, dan is dat onder de druk van een dreigend gevaar. Welk gevaar? Wel, dat „burgerlijke autoriteiten” zullen aankomen met een „atheïstisch systeem”. Maar juist deze term is naar humanistisch besef een levensgroot misverstand. Een kalendersysteem kan evenmin atheïstisch zijn, als groen of zuur of zwaarlijvig — het kan alleen maar wetenschappelijk verantwoord en maatschappelijk bruikbaar zijn; en tot die bruikbaarheid behoort dan ook, dat het niet al te zeer moet afwijken van het geldende systeem dat immers in hoge mate — zij het ook niet in de allerhoogste mate — z'n bruikbaarheid heeft bewezen. De mening dat er *theologische* argumenten zouden zijn, die de *natuurwetenschappelijke* tijdsindeling zouden kunnen en mogen doorkruisen, is vanuit óns standpunt niet enkel onaanvaardbaar, maar onbegrijpelijk. Een christelijke kalender klinkt mij even vreemd als een roomse zonnewijzer of een gereformeerd horloge. En daarmee kom ik tot de kern van de zaak.

De wetenschap houdt er een waarheidsbegrip op na, dat misschien moeilijk kan worden geformuleerd, maar dat zich niettemin met onweerstaanbare kracht laat gelden. De vraag of iets „waar” is of niet, betreft een voorstelling van zaken en meestal een mededeling aan anderen. Indien ik hoofdpijn heb, is die hoofdpijn niet „waar”, maar „echt”, of werkelijk, of feitelijk, of hoe men het wil noemen. Zodra ik echter zeg: „Ik heb zo'n hoofdpijn”, kan die mededeling *waar* zijn. Ze is namelijk waar, voorzover deze mededeling bij de toehoorder een denkbeeld oproept dat overeenstemt met mijn werkelijkheid, namelijk die pijn. Het begrip „waarheid” komt dus alleen van pas bij mededelingen, of bij voorstellingen die meegedeeld zijn of meegedeeld kunnen worden. Mededelingen aangaande mijzelf behoren tot de allereenvoudigste soort, al zijn ze misschien het minst controleerbaar. Mededelingen aangaande derden of inzake dingen zijn tegelijk ingewikkelder én beter te controleren. Wie als waarheid meegedeeld krijgt dat water bij 100° C kookt, behoeft dit niet zo maar te aanvaarden; hij kan het proefondervindelijk nagaan en tot de conclusie komen dat dit alleen „waar” is onder bepaalde omstandigheden van luchtdruk enz. Met andere woorden: het wetenschappelijk waarheidsbegrip kent geen gezagsargument, de knapste hoogleraar kan zich te goeder trouw vergissen, een eerstejaars-student kan hem soms verbeteren, het zijn de feitelijke gegevens zelf die tenslotte de beslissing brengen. Die feitelijke gegevens zijn onafhankelijk van taal en ras en leeftijd en sexe en ambt en macht van de waarnemer, ze gelden niet enkel hier en nu, ze gelden overal: de wetenschap — in principe iedere wetenschap — is een onderzoek en een discussie waaraan de gehele mensheid deelneemt. De Nobelprijzen voor natuur- en scheikunde

en voor de medicijnen zijn dan ook toegekend aan geleerden over de gehele wereld.

Natuurlijk is de wetenschappelijke waarheid niet los te denken van de mens — de mens als waarnemer, en de mens als denker. Indien iemand wijsgerig genoeg is om te twifelen aan de betrouwbaarheid van onze zintuigen — en ook onze meest verfijnde instrumenten moeten wij toch zelf met onze zintuigen aflezen —, indien iemand wijsgerig genoeg is om te twifelen aan de juistheid van de menselijke denkwetmatigheid: het zij hem graag gegund. Maar toch onder een dubbel voorbehoud: ten eerste, dat de mens over geen ander middel van waarneming beschikt; en ten tweede, dat wie twijfelt aan het menselijke denken, noodwendig dit menselijke denken zelf al gebruikt.

Hoe nuttig het voor de mens mag wezen, zich te bezinnen op zijn menselijke beperktheid — hij heeft geen middel die te doorbreken. Hij zal het als mens met zijn menselijke zintuigen en met zijn menselijke rede moeten doen. En — laten we wel wezen — hij heeft er totnutoe heel wat mee kunnen doen. Hij heeft er alle ontdekkingen en uitvindingen mee gedaan, het vuur en het wiel, het huis en het schip, de sterrenkunde en de boekdrukkunst, de fiets en de film, de vaccine en het vliegtuig, de televisie, de atoomsplitsing en de penicilline. De tweeduizend bisschoppen zouden niet eens in Rome kunnen zijn, zonder de uitvindingen van de wetenschappelijke, menselijke techniek.

Het is wel duidelijk dat dit redelijke, onbevooroordeelde, wetenschappelijke zoeken naar de waarheid in principe geen enkel gebied overslaat of buitensluit. Ook het gebied van de godsdienst niet. En daar ligt het onontkoombare conflict. Iedere godsdienst heeft een eeuwenoude grondslag en eeuwenoude tradities. Zij heeft zich eeuwen geleden bepaalde meningen en voorstellingen gevormd aangaande vraagstukken die toe nog niet, maar die nu al wel op wetenschappelijke wijze worden onderzocht. Zo lang zij die meningen en voorstellingen handhaaft, is er een botsing tussen twee opvattingen, een oude en een nieuwe, een godsdienstige en een wetenschappelijke, waarbij de nieuwe, wetenschappelijke het voorrecht heeft van haar oneindige toetsbaarheid. Maar nauwkeuriger beschouwd, is er niet enkel een botsing van twee voorstellingen, maar van twee *methoden*, van twee *systemen*: enerzijds het systeem van openbaring en gezag en traditie, anderzijds het systeem van onderzoek en kritiek en vernieuwing. En de tragiek van de culturele spanningen in de eeuwenlange ontwikkeling van de westerse cultuur is juist dit, dat twee *verschillende* waarheidsprincipes zich hebben doen gelden, gelijktijdig en vaak op hetzelfde terrein.

Ik meen dat de moderne humanist zich het meest onbevangen en consequent gedraagt, indien hij zich tot het ene, nieuwe, kritische waarheidsprincipe bepaalt. Al zal hij zich daarbij altijd bewust moeten blijven van de menselijke begrenzingen en de ontoereikendheid van onze kennis op alle gebieden die de waarneming te buiten gaan.

G. STUIVELING.

Hegel, de grote Duitse filosoof, heeft een bewogen leven gekend, een leven dat in zijn werken zijn neerslag heeft gevonden. Geboren in 1770 in Stuttgart, doorliep hij daar het gymnasium, waarna hij aan de universiteit van Tübingen theologie en filosofie studeerde. Hij raakte er bevriend met twee andere grote geesten uit die tijd: met Schelling en Hölderlin, de eerste filosoof, de tweede dichter. Merkwaardig is dat beiden reeds lang in de openbaarheid getreden waren, voor Hegel van zich liet horen. Bij Hegel verloopt alles moeizamer, maar dan ook diep-doordacht. Als hij bijna 31 jaar oud is, verschijnt zijn eerste werk, een vergelijking tussen de systemen van Fichte en Schelling, de twee tijdgenoten en onmiddellijke voorgangers van Hegel. Terwijl Fichte en Schelling zich (nog) volkomen gelijkgezinden voelden, weet Hegel al aan te tonen, waar de verschillen in hun opvattingen liggen! Het eerste grote werk van Hegel verschijnt in 1807, de „Phänomenologie des Geistes”, geschreven „onder het gedonder van de kanonnen van de slag bij Jena” zoals biografen romantisch kunnen schrijven. Ook al is het een voor ons idee abstract-filosofisch werk, bij nadere beschouwing blijkt er ten nauwste verband te bestaan tussen het politieke gebeuren en Hegels filosofisch inzicht: Napoleons overwinning te Jena is niet langs hem heengegaan. Zoals ons weten tot absoluut weten moet geraken, zo loopt de geschiedenis uit op de verwerkelijking van dit absolute, in concreto: op de figuur van Napoleon. Nog veel nadrukkelijker blijkt Hegels politieke belangstelling in de tijd dat hij redacteur was van de krant in Bamberg. Hegel had allerlei politieke ideeën, bewonderde als vele Duitsers de franse revolutie en stelde deze ten voorbeeld aan de duitse verhoudingen. De Duitsers moesten opgevoed worden tot een staatsburgerschap zoals dit in die tijd in Duitsland niet bestond. Het is dan ook weer een begrijpelijke stap die Hegel doet, als hij na zijn redacteurschap als pedagoog optreedt. Hij wordt rector van het gymnasium te Neurenberg, waar hij de filosofielessen moet verzorgen. Daarvoor schrijft hij een handboek voor zijn leerlingen. Als hij later hoogleraar wordt (eerst te Heidelberg, daarna te Berlijn tot zijn dood in 1831) zijn zijn boeken ook meestal bedoeld als handleidingen voor zijn studenten. In de eerste plaats het overzicht over alle gebieden van de filosofie, de Encyclopedie, en in de tweede plaats de Logika. De meeste verdere geschriften van Hegel zijn de na zijn dood uitgegeven colleges, samengesteld uit zijn eigen manuscripten en collegedictaten van zijn leerlingen. Hegels grote betekenis ligt voor ons niet in zijn „systeem”, dat door vroegere aanhangers zozeer werd bewonderd en door zijn tegen-

standers werd verguisd en bespot. Hij heeft als bijna geen andere denker getracht de veranderende werkelijkheid te beschrijven en te begrijpen. Hij ging niet uit van enige veronderstelling, of het moest zijn de eis dat alles redelijk verantwoord moest worden. De ware werkelijkheid is voor hem redelijk. Er is veel onredelijk, daarvan is Hegel overtuigd, maar met des te meer klem betoogt hij dat het niet gaat om de kleine, subjectieve wensen en verlangens, maar om het boven dit subjectieve uitstijgende algemeengeldige. Dit algemene kan niet zonder de afzonderlijke mensen, en waar hij dit algemene bv. in de staat belichaamt ziet (en om die reden de staat tot iets goddelijks verklaart) dan toch is dit algemene, die staat, zonder het individu ondenkbaar en onmogelijk. En hoe de enkelingen zichzelf en daardoor tegelijk het Geheel ontplooiën, dat is het hoofdthema van Hegels werk.

Als Hegels geschriften ons van buitenaf abstract toeschijnen, dan blijkt bij diepgaande bestudering dat Hegel niet met abstracte begrippen goochelt; voor iemand die onbekend is met Hegel, mag het lijken alsof hij gemakzuchtigen op een snelle manier inwijdt in het „wereldmysterie”, voor wie zich in hem verdiept wordt duidelijk, hoe Hegel moeizame arbeid verricht om tot kennis te komen, tot kennis van de concrete werkelijkheid van de mens. Hij beschrijft bv. de worsteling van ieder mens om erkenning te vinden. Hij laat ons zien, hoe velen deze strijd opgeven en zo aan de ander ondergeschikt worden. Hij beschrijft de wijze waarop de mens zichzelf bewust wordt: de cultuur in al zijn uitingsvormen van kunst, godsdienst, filosofie is het voortbrengsel van deze bewustwording. Hij ziet de mens niet als een lijdzame, onderworpen maar als een actief wezen. Het ware wezen van de mens is zijn daad. In de geschiedenis zien wij de mens bezig, met vallen en opstaan. Natuurlijk denken we aan de overbekende termen van these, antithese en synthese (die overigens bij Hegel niet voorkomen!), die weergeven dat alles pas door zijn tegendeel heen verwerkelijkt kan worden. Pas de botsing der meningen, der stelsels, der mensen geeft voortgang.

Het is onmogelijk, dat iemand zich alleen op zichzelf, los van de ander, ontplooit: pas dóór het contact met de ander wordt hij wie hij moet zijn. Zelfkennis is niet door het af dalen in eigen gemoed, maar door het leven met de medemens te vinden. Hegel heeft voor ons het ideaal opgesteld van de totale, voltooide mens, een ideaal dat onbereikbaar mag zijn, maar dat daarmee ons nog niet van onze verplichting ontslaat ernaar te streven.

W. VAN DOOREN

lezingen voor de radio

di. 5 nov. AVRO 15.40—15.55 uur: Mevr. A. Treurniet-Wiersma: „Praktisch Humanisme”.

zo. 10 nov. VARA 9.45 uur: Th. W. Polet: „Iedereen mag meedoen”.

zo. 17 nov. VARA 9.45 uur: J. P. van Praag: „De humanisten en de openbare school”.